

УДК 347.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.53>

ВІДМОВА У ВІДКРИТТІ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Холмогорова Л.В.,
адвокат, аспірант 4 року навчання
кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Холмогорова Л.В. Відмова у відкритті позовного провадження в цивільному процесі.

У статті проводиться дослідження відмови у відкритті позовного провадження як процесуального обов'язку суду в цивільному процесі.

Стверджується, що під час реалізації права на пред'явлення позову перед судом постають ряд цивільних процесуальних обов'язків, які він повинен реалізувати залежно від того, які підстави будуть встановлені на стадії відкриття позовного провадження. Одним із таких обов'язків виступає обов'язок суду відмовити у відкритті провадження по справі, якщо будуть встановлені судом підстави до цього.

Заперечується погляд на відмову у відкритті провадження по справі як на можливість суду, оскільки «можливість» вказує на право, але не може процесуальному праву позивача протистояти право суду, оскільки це не відповідає загальноприйнятим уявленням про кореспондуючий зв'язок прав та обов'язків. Виконання обов'язку виступає умовою реалізації певного права. Реалізувавши право на пред'явлення позову, позивач поставив суд перед необхідністю виконати певний цивільний процесуальний обов'язок, залежно від того, які підстави він встановить.

Аналізуються підстави відмови у відкритті позовного провадження та відмічається їх виключний характер. Пояснення згаданих підстав здійснюється не тільки з використанням положень доктрини цивільного процесу, але й сучасної практики застосування норм цивільного процесуального законодавства, у тому числі й правових позицій Верховного Суду.

Проводиться класифікація підстав відмови у відкритті позовного провадження у контексті їх співставлення з передумовами права на позов у процесуальному значенні (права пред'явлення позову). Відзначається, що передумови права на позов не зумовлюють виникнення цивільних процесуальних відносин на стадії відкриття позовного провадження. Вони вказують на існування права на позов у статичній формі, де ще не проявилася воля особи по ініціюванні відкриття позовного провадження.

Ключові слова: цивільний процес, позов, відмова у відкритті провадження, підстави, процесуальні наслідки.

Kholmogorova L.V. Refusal to open a lawsuit in a civil process.

The article examines the refusal to open a lawsuit as a procedural duty of the court in civil proceedings.

It is claimed that during the exercise of the right to file a lawsuit, a number of civil procedural duties appear before the court, which it must implement depending on what grounds will be established at the stage of opening the lawsuit. One of these duties is the duty of the court to refuse to open proceedings on the case, if grounds for this are established by the court.

The view of the refusal to open proceedings on the case as a possibility of the court is denied, since «possibility» indicates a right, but the procedural right of the plaintiff cannot be opposed by the right of the court, because it does not correspond to the generally accepted idea of the corresponding relationship of rights and obligations. Fulfillment of an obligation is a condition for the realization of a certain right. Having exercised the right to file a lawsuit, the plaintiff presented the court with the need to fulfill a certain civil procedural duty, depending on what grounds he establishes.

The reasons for refusing to open a lawsuit are analyzed and their exceptional nature is noted. The explanation of the mentioned grounds is carried out not only using the provisions of the doctrine of civil

procedure, but also the modern practice of applying the norms of civil procedural legislation, including the legal positions of the Supreme Court.

A classification of grounds for refusal to open a lawsuit is carried out in the context of their comparison with the prerequisites of the right to sue in the procedural sense (the right to file a lawsuit). It is noted that the prerequisites of the right to a lawsuit do not presuppose the emergence of civil procedural relations at the stage of opening a lawsuit. They point to the existence of the right to a lawsuit in statics, where the will of the person to initiate the opening of legal proceedings has not yet manifested itself.

Key words: civil process, lawsuit, refusal to open proceedings, grounds, procedural consequences.

Постановка проблеми. Як і позивач, так і суд на стадії відкриття позовного провадження повинен діяти послідовно, має бути певний «алгоритм дій» [1, с. 19]. Законодавець прямо визначив для суду порядок дій, направлених на визначення допустимості позову: «за відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі» (ч. 1 ст. 187 ЦПК).

Науковці за назвами ухвал суду, які не передбачають відкриття провадження у цивільній справі, виділяють форми неприйняття позовної заяви. Зокрема, неприйняття позовної заяви на стадії відкриття позовного провадження може відбуватися у формі відмови у відкритті провадження зі справи, у формі повернення позовної заяви, у формі залишення позовної заяви без руху та у формі передачі справи на розгляд до іншого суду [2, с. 26]. Повністю погодитися з такою позицією не можемо, оскільки залишення позовної заяви без руху не вказує на кінцевий висновок суду щодо не прийняття позовної заяви. За такою ухвалою суду може піти ухвала про відкриття провадження у справі. Щодо передачі цивільної справи на розгляд іншого суду, має місце неприйняття позовної заяви в тому суді, куди вона була подана, в той час як така можливість зберігається для суду, куди направили позовну заяву згідно правил територіальної юрисдикції.

На нашу думку, варто говорити не про форми неприйняття позовної заяви, а про обов'язки суду вчинити певну поведінку. Це більше відповідає природі цивільних процесуальних відносин на стадії відкриття позовного провадження, де праву учасника процесу протистоїть обов'язок суду діяти певним чином. Характерно, але праву пред'явлення позову протистоїть сукупність обов'язків суду: він може відмовити у відкритті провадження у справі, повернути позовну заяву, залишити її без руху, направити до належного суду або відкрити позовне провадження. Навіть відкриття позовного провадження виступає не правом, а обов'язком суду, на що прямо вказує ч. 1 ст. 187 ЦПК, яка передбачає саме такі дії для суду, якщо не можливо вчинити інші дії: залишити позовну заяву без руху, повернути її чи відмовити у відкритті провадження по справі. Ось чому не можемо погодитися з доволі поширеною думкою в теорії цивільного процесу, що суд не зобов'язаний відкрити провадження у справі, а це його можливість [3, с. 164; 4, с. 227]. Можливість вказує на право, а повинність на обов'язок. Не може процесуальному праву позивача протистояти право суду, оскільки це не відповідає загальноприйнятим уявленням про кореспондуючий зв'язок прав та обов'язків. Виконання обов'язку виступає умовою реалізації певного права. Реалізувавши право на пред'явлення позову, позивач поставив суд перед необхідністю виконати певний цивільний процесуальний обов'язок, залежно від того, які підстави суд встановить.

Стан опрацювання. Питання відмови у відкритті позовного провадження в цивільному процесі досліджувалося такими науковцями як С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, В.В. Комаров, Р.Я. Лемик, Д.Д. Луспеник, П.Ф. Немеш, П.І. Радченко, С.В. Сенік, Т.В. Степаненко, К.О. Стопченко, В.П. Феннич, М.Й. Штефан, М.М. Ясинок тощо. Але не всі питання, пов'язані з відмовою у відкритті позовного провадження отримали своє однозначне вирішення, а також обрана тема дослідження актуалізується останніми змінами в чинному законодавстві та практиці їх застосування.

Метою статті є визначення процесуальних особливостей відмови у відкритті позовного провадження в цивільному процесі та наслідків, що такі процесуальні дії суду викликають.

Виклад основного матеріалу. Відмова у відкритті позовного провадження має місце у тому разі, якщо суд не встановить існування в особи права на позов у процесуальному значенні, тобто права на пред'явлення позову. Згідно ст. 186 ЦПК виділяють наступні підстави для відмови у відкритті провадження у справі:

По-перше, заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Положення «заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства» стосується як позовів, які не підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства, так і тих позовів, які суди взагалі не можуть

розглядати [5]. В останньому випадку може бути ситуація, коли позивач у трудовому спорі подає позов до керівника юридичної особи (стягнення заробітної плати, поновлення на роботі тощо), вказуючи його відповідачем, забуваючи, що в трудові відносини він вступив з юридичною особою, а не керівником [6]. Але слід пам'ятати про так звані похідні вимоги, які можна заявити у позовній заяві для їх розгляду за правилами цивільного судочинства: вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав (ч. 1 ст. 19 ЦПК). Уведення таких вимог було зумовлено необхідністю упередити юрисдикційні спори та дублювання справ у різних судових юрисдикціях. При наявності такої підстави відмови у відкритті провадження у справі суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд його вимоги (ч. 5 ст. 186 ЦПК). Подібні дії суду є правильними, оскільки правила розмежування судових юрисдикцій бувають складні та заплутані, у яких професійним юристам буває складно розібратися

По-друге, є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами. Вказана підстава посилається на низку процесуальних документів суду, спільним для яких є те, що тотожна вимога особи вже раніше розглядалася в судовому порядку. Зазначають, що перевірка позовних заяв на тотожність проводиться по трьом елементам: сторонам, вимогам, обґрунтуванням вимог. Вони повинні бути ідентичні. Для того, щоб позов не був визнаний тотожним, треба щоб відбулася зміна суб'єктного складу, зміна позовної вимоги чи зміна її підстави. Тотожність збережеться, навіть у випадку вступу у справу правонаступника, який хоч і не буде тим суб'єктом, що раніше брав участь у справі, але для нього будуть мати обов'язкове значення всі дії попередника. Тотожність також буде збережена, якщо позов повторно буде поданий прокурором в інтересах позивача чи іншою особою, яка згідно закону може захищати чужі права та інтереси, оскільки позивачем буде одна й та сама особа. У цій ситуації тотожність буде перевірятися не по тому, хто звернувся з позовом до суду, а по сторонам справи. Поява нових доказів, при збереженні трьох вищевказаних елементів тотожності, вказує на те, що позов тотожний [7, с. 390-391]. У свою чергу Верховний Суд визначає критеріями відмови у відкритті провадження у справі на аналізованій підставі тотожність спірних правовідносин (спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, у різних цивільних справах) та набрання законної сили судового рішення по тотожній справі. При цьому критерій тотожності підлягає оцінці тільки після набрання відповідним рішенням законної сили [8]. Отже, вказана підстава відмови у відкритті провадження у справі пов'язана із заборобою повторно звертатися до суду з тим самим питанням, якщо воно вже розглядалося в порядку позовного чи наказного провадження. Заборона обумовлена тим, що суд вже вирішив тотожний правовий спір чи має місце закриття провадження у справі [9]. Існує особливість застосування цієї підстави у військовий час, оскільки дані про рішення та ухвали суду, судові накази, які набрали законної сили можуть бути втрачені (суди знищені або знаходяться на тимчасово окупованій території), а самі процесуальні документи суду могли не встигнути продублювати в Єдиному державному реєстрі судових рішень. У такому разі особа може спробувати відновити втрачене судове провадження, а якщо не вийде або вона цього не хоче, може повторно звернутися з тотожним позовом до суду, оскільки належних і допустимих доказів реалізації нею права на пред'явлення позову не буде [10].

По-третє, у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Указана підстава відмови у відкритті провадження у справі за своєю суттю подібна до попередньої, оскільки також не дозволяє відкривати позовне провадження у тотожній справі. Подібні дії з точки зору закону позбавлені сенсу, оскільки право на позов особа вже реалізувала і їй залишається тільки чекати результату вирішення спору. Характерною ознакою цієї підстави є те, що тотожна цивільна справа судом ще не вирішена. Існує велика ймовірність встановлення існування на розгляді в даному суді тотожної справи (наприклад, це можна виявити через спілкування працівників суду [11]), але якщо її розгляд забезпечує інший суд на стадії відкриття позовного провадження тотожність справи можна встановити хіба що за допомогою Єдиного реєстру судових рішень чи офіційного веб-порталу «Судова влада України», де публікується список судових справ, призначених до розгляду [12]. Хоча позивач повинен у позовній заяві добросовісно зазначити, «що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав» (п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК),

на практиці трапляються подібні інциденти, нерідко із-за альтернативної підсудності. Гарантією належного виконання позивачем своїх процесуальних обов'язків та добросовісної реалізації права на пред'явлення позову існує можливість суду визнати такі дії позивача зловживанням правом на позов (п. 2 ч. 2 ст. 44, п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК).

По-четверте, є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим [13]. Указана підстава відмови у відкритті позовного провадження як і дві попередні пов'язані з категорією тотожної справи (ті самі сторони, той самий предмет та ті самі підстави), але її особливістю є те, що справу розглянув недержавний суд, а третейський. Незважаючи на це, рішення третейського суду є так само обов'язкове до виконання (ст. 50 Закону України «Про третейські суди») як і рішення державного суду, інакше такої підстави для відмови у відкритті провадження у справі не було б. Особа, чії права порушили має право за власним вибором звернутися до державного або третейського суду за вирішенням спору про право, якщо не має законодавчих обмежень на розгляд подібного спору для третейського суду (ст. 6 Закону України «Про третейські суди»). Подібна можливість зумовлена розвитком системи альтернативного врегулювання спору (ADR – alternative dispute resolution), покликаної розвантажити державні суди. Нівелює дану підставу відмови у відкритті провадження той факт, що державний суд скасував рішення третейського суду в тотожній справі і не має можливості її розглянути в тому самому третейському суді або відмовив у видачі виконавчого листа для примусового виконання рішення третейського суду.

По-п'яте, є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Дана підстава відмови у відкритті провадження у справі, як і три попередні, вказують, що особа реалізувала право на позов. Доказом цього є розглянута судом тотожна справа. Особливістю цієї підстави є те, що реалізація права на позов відбулася на території іноземної держави, із-за чого до неї висувається певна вимога: рішення іноземного суду визнане в Україні в установленому порядку. Якщо подібне рішення іноземного суду визнане, воно породжує такі самі властивості як рішення суду України, що набрало законної сили у спорі між тими самими сторонами, по тій самій вимозі та тим самим підставам. Визнання рішення іноземного суду проводиться на підставі міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. Відповідно до ч. 1 ст. 462 ЦПК під рішенням іноземного суду слід розуміти рішення «суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ».

По-шосте, настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Указана підстава відмови у відкритті провадження у справі пов'язана з такою передумовою права на пред'явлення позову як наявність у сторін цивільної процесуальної правоздатності. У разі особистого характеру матеріальних правовідносин між сторонами смерть фізичної особи (оголошення її померлою) чи припинення діяльності юридичної особи не дає можливості провести правонаступництво. Це призводить до припинення цивільної процесуальної правоздатності сторін. В силу цього суд повинен відмовляти у відкритті провадження у справі, оскільки не має того хто може вимагати чи того хто повинен відповідати. Розглядати далі цивільну справу юридично недоцільно. Варто зауважити, що означені в цій підставі відмови у відкритті провадження у справі події (смерть) чи дії (оголошення померлою, припинення діяльності) повинні настати після подання позовної заяви, але до відкриття провадження у справі. «Якщо, наприклад, виявиться, що відповідач помер до звернення з позовною заявою до суду, то відмовляти по цій підставі у відкритті провадження, суд не має права, оскільки померла фізична особа не може набути цивільну процесуальну правоздатність, тобто виступати відповідачем у справі. Позивачу в цій ситуації потрібно було подавати позовну заяву до спадкоємців померлого. Проте, якщо він подав позов до особи, яка на момент звернення до суду вже була мертвою, треба відмовляти у відкритті провадження у справі по п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК: заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства» [14, с. 272].

Згідно постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. № 2

не можна відмовляти у відкритті провадження у справі з не передбачених законом підстав (п. 2, 8) [15]. Так, не можна робити такі дії у разі недоведеності вимог, пропуск строку позовної давності, наявність договору між сторонами про вирішення справи у третейському суді, подання позову до неналежного відповідача тощо. Отже, перелік підстав для відмови у відкритті позовного провадження є виключним. Подібна позиція пояснюється тим, що вказані підстави створюють перепону в набутті права на пред'явлення позову, обмежуючи право на судовий захист.

Науковці підстави відмови у відкритті позовного провадження пов'язують з передумовами права на пред'явлення позову, які тільки вказують на існування цього права в правовому статусі особи [16, с. 233–236; 17, с. 84]. Тобто з підстав відмови у відкритті провадження у справі науковці виводять певне коло передумов права на пред'явлення позову [18, с. 257; 19, с. 209].

Самі по собі передумови права на позов не зумовлюють виникнення цивільних процесуальних відносин на стадії відкриття позовного провадження. Вони вказують на існування права на позов у статичній, де ще не проявилася воля особи по ініціюванні відкриття позовного провадження. Ось чому не можемо погодитися з тими науковцями, які зазначають, що відмова у відкритті провадження у справі виступає негативним наслідком порушення процедури звернення із позовною заявою до суду [20, с. 415]. На порушення процедури звернення із позовною заявою до суду вказують підстави повернення позовної заяви, залишення її без руху або надсилання за підсудністю іншому суду, але не підстави відмови у відкритті провадження у справі.

Виділяють позитивні і негативні передумови права на позов [21, с. 288], де перші призводять до виникнення права на позов (існування у сторін цивільної процесуальної правоздатності, заявлений позов може бути розглянуто за правилами цивільної юрисдикції), а другі створюють цьому перепони (пред'явлений позов раніше судом, іноземним судом або третейським судом розглядався; заявлений до розгляду позов уже розглядається даним чи іншим судом).

Висновки. Отже, передумови права на пред'явлення позову вказують на виникнення або припинення цього права у певної особи. Тому, коли суд встановить наявність підстав для відмови у відкритті позовного провадження та винесе з цього приводу ухвалу, процесуальним наслідком такої поведінки суду, зазвичай, є неможливість звернення до суду у майбутньому ще раз з тотожним позовом, оскільки у особи не має права на пред'явлення позову. Не має що реалізовувати. Але є такі підстави для відмови у відкритті провадження по справі, які мають не абсолютний, а відносний характер, показуючи, що особа не позбавлена в майбутньому пред'явити позов (наприклад, було скасовано рішення третейського суду, винесене за тотожним позовом і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим). Якщо суд відмовив у відкритті провадження з тих підстав, що справа не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, то це означає, що справа може бути розглянута відповідним спеціалізованим судом: адміністративним чи господарським судом, але не може розглядатися жодним іншим загальним судом [22].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов.: у 2 т. / за загальною ред. д.ю.н., професора, академіка М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. Т. 2. 572 с.
2. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Особлива частина. Підручник. Книга 1. Ужгород: РІК-У, 2023. 524 с.
3. Сенік С.В., Лемик Р.Я. Цивільне процесуальне право: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 424 с.
4. Позовне провадження: монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспенік, П.І. Радченко та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 552 с.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 р. у цивільній справі № 757/43355/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977475> (дата звернення: 07.03.2024).
6. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2023 р. у цивільній справі № 592/5841/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109995231> (дата звернення: 07.03.2024).
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: Вид. 2-ге, перероб. та лоп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с.

8. Постанова Верховного Суду від 29 червня 2022 р. у цивільній справі № 523/9104/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112967222> (дата звернення: 07.03.2024).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 червня 2019 року у справі № 320/9224/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885799> (дата звернення: 07.03.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 5 квітня 2023 р. у цивільній справі № 214/4338/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110111220> (дата звернення: 01.03.2024).
11. Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 19 грудня 2017 р. у цивільній справі № 188/1750/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71090343> (дата звернення: 01.03.2024).
12. Ухвала Баранівського районного суду Житомирської області від 27 травня 2019 р. у цивільній справі № 273/948/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82008535> (дата звернення: 01.03.2024).
13. Ухвала Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 1 жовтня 2021 р. у цивільній справі № 398/4212/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100035454#> (дата звернення: 07.03.2024).
14. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2018. 604 с.
15. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09#Text> (дата звернення: 08.03.2024).
16. Цивільне процесуальне право України: Підручник / Комаров В.В., Тertiшніков В.І., Пушкар Є.Г. та ін.; За ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 1999. 592 с.
17. Стопченко К.О. Передумови реалізації права на подання позовної заяви про оспорування батьківства (материнства). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 1. Том 1. С. 84–87.
18. Степаненко Т.В. Відкриття провадження у справі за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. *Форум права*. 2007. № 3. С. 256–263. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07stvnko.pdf> (дата звернення: 06.03.2024).
19. Бичкова С.С., Бобрик В.І., Ізарова І.О. та ін. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / За заг. ред. С.С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Атіка, 2007. 404 с.
20. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2023. 860 с.
21. Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Ін Юре, 1997. 608 с.
22. Аналіз причин постановлення судьями ухвал про відмову у відкритті провадження у цивільних справах позовного провадження у I півріччі 2016 року. URL: <https://ln.mk.court.gov.ua/sud1416/statistika/sdfgg1> (дата звернення: 08.03.2024).